İş Hayatında Nicel Başarı Tanımlamasına Bir Karşı Duruş: Erdem Ahlâkı Yaklaşımı

Stance against Quantitative Success Descriptive in Professional Life: Virtue Ethics Approach

Prof. Dr. Sabahat Bayrak Kök (Pamukkale University, Turkey)

Asst. Prof. Dr. İbrahim Aksel (Pamukkale University, Turkey)

Abstract

We argue that capitalist model in society and its success criteria as benefit and profit maximizations have been under heavy attacks these days. The argument in the center of the discussion in this paper is about there being serious distress in moral and socio-cultural indicators, though relatively rise in economical growth indicators. Thus, we argue that global economy suffers deepest moral crisis in line with the proportional shares that governments, international companies, big or small enterprises and their owners bear upon. Among the signs of this moral collapse, we point for unhealthy products to general health, unfair competitive actions, illusive commercials, price-quality inequalities, labor exploitations, bribery scandals and also environmental ruins around. In this point the sole solution for increase in societal trust of social and economical actors is, in our side, clear to take moral principles and standards as a reference. We argue that benefit, or profit maximization based approaches focusing on material gaining in professional life do not provide effective motivations. Rather approaches that putting internal character development forward and aiming good internal mood based on virtue should be placed in professional life. We see virtue based moral approach as a novel formula for regaining humanity where there are increasing rates of uncertainty and distrust. This study aims to show that commercial and economical activities could not be designed as exempted from moral codes and motives, rather it insists on that some notions as character, and virtue should be in heart in place of responsibility, duty, or benefit.

1 Giriş

Son kırk elli yıl içinde, dünyamızda yaşanan yoğun değişim, bilimsel alanda akıl almaz teknolojik yenilik ve gelişmeleri yaşatırken, küreselleşme ile birlikte kazanımların kayıplara dönüştüğü bir döneme girildiğinin sinyallerini vermiştir. Bu dönem doğanın, bilimin ve tekniğin el ele verişine tanıklık edip değerini yükseltirken, tüm toplumların geleceğini tehdit edecek şekilde bir ‘değer göçü’nün ortaya çıkmasına ve ahlâkî kirliliğin yayılışına neden olmuştur. Kirliliğin bütün alanlarda görünür olması ve tüm katmanlara yayılımı, daha iyi bir gelecek kazanmak adına tasarlanan neo-liberal söylem ve uygulamaları merkezî tartışma konusu yapmıştır. Dünyanın bağrına bastığı neo-liberal gündemin peşisıra gelen açlık, yoksulluk, sömürü ve savaş bileşimi, dünya coğrafyasında vahşi kapitalizmin yeniden boy gösterdiği ve bu dönemin sadece vahşi kapitalizmin post-modern bir versiyonu olduğu eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Bu eleştiriler ile kimin neyi ifade ettiğini veya neye işaret ettiğini tatmin edici bir şekilde ortaya koymak, şüphesiz bu çalışmanın amacını ve sınırlarını aşmaktadır. Bu yönüyle çalışmanın amacı, teorik bir yaklaşımla, öncelikle bilimden sanata, ekonomiden ekolojiye ve bireyden devlete kadar uzanan bu kirlilikte ‘*Modern paradigma ve kapitalizmin etkisi nedir?*’ sorusuna cevap vermek, sonrasında ise sorgulamanın odak noktasına girişimcilik faaliyetini alarak, girişimci sahada görülen çok yönlü kirliliği sonuçsalıcı ve deontolojik ahlâkî yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirmeyi ve bir çözüm modeli niteliğinde ‘*erdem ahlâkı*’ yaklaşımını vermeyi amaçlamaktadır.

2 Modern Paradigma, Kapitalizmin Birey İnşası ve Sonuç: İnsan Kendini Eksiltir!

20. yüzyıla hâkim olan pozitif paradigma, maddi değer anlayışı ile insanın teknik ve ekonomik olanı üretirken, doğayı ve aklı merkeze almasını sağlamış, fakat bunun karşısında sosyal ve ahlâkî değer inşası meselesini ‘*spekülatif*’ bir alan olarak tanımlayarak insanın ahlâkî davranışı ortaya koyması için gerekli olan bütünlük duygusunu parçalamıştır. Bu durum, insanın yüzünü, kendisini işleyen ve geliştiren ahlâkî niteliğinden ve metafizik sahasından soyutlayarak salt anlamda teknik olanın sahasına çevirmesine neden olmuş, insanın insan olarak âdeta varlığını tescil eden özünden ayrılmasına, ‘*ahlâkî*’ niteliğinden kopmasına yani insanın kendisini moral anlamda sürekli üretmesi şeklindeki öz-niteliğinden soyutlamasına neden olmuştur. Böylece, insanın var oluş gayesi hakkında yeterli değerlendirmeyi yapmasına engel olarak ‘*insan değerine*’ zarar vermiştir. Başka bir deyişle, insanın iyi ve doğru olanı ortaya koyma çabasında ve kendini bilme etkinliğini gerçekleştirmesinde, başlangıçta ifa etmesi gereken farkındalığı; tek yanlı olarak maddeye, nesneye, teknik ve bilimsel ilerlemeye, kazanç sağlama güdüsüne dönük bir işlevselliğe dönüştürürken, onu metafizik değerlerden (yüce ve güzel gibi.) alıkoymak yoluyla ahlâkî değer üretmesine ve bir ahlâkî duruş sergilemesine engel olmuştur. İnsanı kalıcı ve sürekli bir değer merkezinden çıkararak pratik ve gündelik hayatın baş döndürücü değişimine bırakmak, en hafifinden kalıcı ve sürekli olanın zihnimizi inşa eden kalıplarının silikleşmesi tehlikesini yaratırken (Akyol,

2002), en ağırından insanın kendini ahlâkî niteliğinden ve metâfizik tarafından çekip çıkararak onun özüne yabancılaşmasına ve tüm dünya karşısında özgünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur. İnsanın varlığının, özgürlüğünün ve özgünlüğünün anlamını kaybettiği nokta *'hiçlik ve anlamsızlıktır'*. MaxHorkheimer'in *Akıl Tutulması* adlı eserinde belirtmiş olduğu gibi bu nokta sadece *'düşüncenin insansızlaştırılması'*nı değil, *'insanın insansızlaştırılması'* olgusunu da karşımıza çıkarmaktadır (Akyol, 2002).

İnsanın önemli başarıları arasında yer verilen bilimsel, teknik ve ekonomik ilerlemelerin biçim ve içeriğine yönelik yansıma, insanın ahlâkî tarafında bir zayıflamaya işaret etmiştir. İnsanın pozitif ilmî zihniyete, maddi olana sıkı sıkıya bağlılığı, insana maddi hayat standartlarının yüksekliği bakımından cömert sunuşlar sağlarken, insanın kendini öz anlamda tanıma ve tamamlama konusunda gösterdiği en az çabanın harcandığı bir süreci ifade etmiştir. Maddi unsurların ve ekonomik kazancın artan sayıda insan tarafından talep edilir olması, envaî çeşit sorun ile bizi karşı karşıya bırakırken, hırçın kapitalist işleyişe dayalı *'yıkıcı rekabet'* şartlarında sorunu kökten çözümleme konusunda alternatif çözüm arayışları yaratmaktadır. Özellikle 1990'lerden sonra ekonomik hayata ve ticari faaliyetlere ahlâkî değer eklemesi, bu çözüm arayışlarından biridir. İnsanın ahlâkî değer üreten yanı sıra ekonomik sahadaki duruşunun ahlâkî gerilim ve çıkmazlar için rehberlik rolü oynayacağına inanılmaktadır. Diğer taraftan değer odaklı yaklaşım ile sorumlu, güvenilir, ahlâkî olarak kabul edilebilir davranış ekonomik işleyişte yoğunluk kazandıkça, kâr kapitalizminin bir fetiş haline gelen değer inşasıyla gerçekleştirdiği *'eşitsiz mübadele'* mantığının önüne geçileceği gibi, finans kapitalinin yarattığı iktidar seçkinleri ile piyasada ötekileştirilerek dışlananlar arasındaki *'asimetrimin'* de girişimcilerin ahlâkî değer içeren yeni rolleriyle değişebileceğine inanılmaktadır.

3 Girişimcilikte Ahlâkî Değer İnşası

Girişimciler, diğer insanlar ile olan ilişkilerini daha *'üretici'*-mal ve hizmet üretimi- rolleriyle arz ve talep dengelerinin arkasına ve *'dolaşıcı'* -paranın dolaşımı- rolleriyle faiz ve rant formunun arkasına saklayarak *'değer'* kavramını hayatımıza yerleştirecek olursa, rahatlıkla toplumsal ilişkilerimize dair bir indirgemecilikten söz edebiliriz. Bu indirgemeci yaklaşımla; değer sadece bir mübadele aracı olduğu realitesi ve maddi kazanç perspektifi yorumlaması yani *'değerin varlığını varsayarak'* ilişkilerimizde tüm değerleri bir eşdeğerlilik ilişkisi içinde değerlendirme cehaletinde kalabiliriz. Oysa *'değer'* sadece para formunda hayatımızda yer alamayacağı gibi, bir mübadele ilişkisi içerisinde de vuku bulamaz. Toplumsal ilişkiler maddi bir varlığa, insanlar ve toplumlar da fiziksel bir varlığa indirgenemez. Bu noktada Erdemli (2002), *"hangi yüce ülkü uğruna, hangi yüksek erek yolunda olursa olsun, insanı tek yanlı yaşamaya sokmak bir Ortaçağ'dır. Ortaçağ bir yaşama olayıdır sadece dinle olmaz. İnsan yaşamının çok yanlı gelişimini teke indirgemek, insanı yitirmektir. Oysa insan yaşamın çok yönlülüğü içindedir ve gelişimi çok yönlü olacaktır; mutluluğu gibi. İnsanı ve yaşamayı bütünlüğü içinde kavramak gerekir"* sözleriyle değer bağlamını bütünlüğe taşımamız gerekliliğine işaret etmektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda *'değer'* kavramına çok yanlı bağlamından bakarak fizik-ruh, madde-mana; ekonomik-sosyal temelde birbirini besleyen bir bütünselliğe taşımak istediğimizi belirtmek gerekir. Bu anlayışla, çalışmadaki yaklaşımın temeli, girişimci karakter üzerinden ahlâkî değer anlayışıyla, insanın anlamının ve değerinin kendi doğasına içkin olduğu; değer ve değerlerin boşlukta gerçekleşmediği; değer sorunun *'insan için iyi olan nedir?'* sorusundan bağımsız olarak ele alınamayacağından hareketle girişimcilik ve erdem ahlâkî ilişkisini, iş ahlâkî ve iş ahlâkî yaklaşımları çerçevesinden değerlendirmektir.

3.1 İş Ahlâkî Yoksunluğu: Girişimci Sahada Çok Yönlü Kirlilik

Piyasa ekonomisi tarihi, aslında bir girişimcilik tarihidir. Şüphesiz, piyasaların taşıyıcı gücü girişimcilerdir. Piyasalarda zamana ve mekâna göre rekabet gücü bileşimlerinde önemli değişiklikler oldukça girişimci de bu yönelime bağlı olarak gücünü artırmaktadır. 1980'lerden sonra finansal küreselleşme ve reel ekonomiden, sanal ekonomiye geçiş, girişimci hareketin piyasalar üzerinde ciddi bir biçimde ağırlığını hissettirmesine neden olmuştur. Küresel menkul kıymetler ve ekonominin para piyasasına dönüşmüş hali, piyasadaki para akışı aracılığıyla girişimcilerin olağanüstü güç kazanmasına imkân verirken, yüksek kâr marjlarıyla çalışma arzusunu tatmin eden ya da daha fazla kâr kazanmalarını sağlayan alan ve mekânlara gidişini yoğunlaştırmıştır. Bu durum ise, uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamında yeni bağımlılık ve yeni yükümlülük fikirlerinin pratiğe dönüşmesine neden olmuştur. Uzun bir perspektiften bakıldığında kökünü Avrupa kapitalizminden ve sömürü kültüründen alan bu işleyiş, küresel ekonomiyi ve parasal akışı yönlendiren yeni sahipleriyle birlikte *'spekülatif kazançları'* rekor bir düzeye ulaştırmıştır. Dengelerin *'yeniden kurulması'* adıyla başlangıç yapan bu küresel kazanç ve büyüme politikaları, sonrasında düzensizleştirme ve kriz sarmallarıyla iç içe eklenilerek bölgesel yoksulluklar ve kitlesel genel bir yoksullaşma yaratmıştır.

Yeni küresel ekonomik aktör ve rekabet gücü olarak girişimciler; kapitalist dünya ekonomisinde iş bağlantılarına temel aldıkları *'yıkıcı rekabet'* stratejisi aracılığıyla servetlerini multi-trilyon dolarlık marjlara ulaştırırken, *'kâr'* kavramını, satış fiyatının ve üretim faktörlerinin bir fonksiyonu olarak değil, *'sömürü'*, *'rüşvet'*, *'suistimal'* vb. kapsamına giren ahlâkî olmayan uygulamaların toplum üzerindeki etkisi olarak göstermişlerdir. 1970'lerin sermaye/girişimci sınıfının kapitalist uygulamalarla yerini sağlamlaştırarak inşa ettikleri iktidarlara, bir taraftan gelir ve servetin *'kişiselleşmesi'* (dünyanın en büyük 100 ekonomisinin 51'inin şirketlerden, 49'unun ülkelerden

oluştugu belirtiliyor) (Anderson ve Cavanagh, 2000) endişe yaratırken, bundan daha kötü haber ise bu gelirlerinin büyük bölümünün ahlâkî olmayan yollardan kazanılmış olma ihtimalidir. Bu durum, işin eskiden yapıldığı gibi yapıldığı varsayımına dayanamayacağımızın ve girişimci aktivitede dramatik değişimler olduğunun (McNulty ve Hoffman; 2014) açık delilleridir. Söz konusu dramatik değişimlerden birincisi, dünya siyasi sisteminin 193 Birleşmiş Milletler üyesi ulus devletten oluşmadığının; *Küresel Sistemin* asıl irili ufaklı şirketler ve onların oluşturduğu 'piyasa/kâr/para ağı'ndan oluşan bir sistem olduğunun görülmesidir. Böylece geride bırakmakta olduğumuz neo-liberal dönemin aslı unsurlarının ulus devletlerden daha önemli/etkili/güçlü şirketlerden oluştuğu artık gizlenemeyecek kadar büyük bir gerçektir (Caydi, 2011). Bu şirketlerin iş yapma şekillerinin geçmişten giderek daha fazla farklılaşması ve farklılaşırken '*kapitalizmin erdemi*' olarak sunulan '*rekabeti*' denetime çevirmek yoluyla sadece piyasalar üzerinde değil, siyasetçiler aracılığıyla ulus devletler üzerinde de '*muazzam kontrol gücüne*' ulaştıkları ifade edilerek (Vitali vd., 2011) şirketlerin yarattığı etkilerin mikro ve makro perspektiften analizinin dikkatlice yapılması gerekliliğine işaret edilmektedir.

Kapitalist sosyo-ekonomik uygulamaların ve yeni siyasi ve felsefik formların etkisi altında günümüz girişimci sınıfı, yasal boşlukları avantaj olarak değerlendirerek, dünya kamuoyuna hatırı sayılır ölçüde negatif bir miras bırakmıştır. Bu negatif mirasın önemli bir kısmı uluslararası arenada itibar sahibi olarak görülen kurum ve kuruluşlara aittir. 1970 ve sonrasında küresel çapta birbiri ardına ortaya çıkan Arthur Andersen, Enron, Tyco, WorldCom, Adelphia vb. gibi American şirketleri, Ahold, Parmalat, Toyota, Sumitomo vb. gibi uluslararası boyutlu şirketlerin hileli finansal raporlama yapmaları (Giacalone ve Promislo, 2013) ayrıca Ford, General Motors, Nestle, Johnson&Johnson, Union Carbide gibi firmaların ciddi sonuçlar doğuran (McDonald, 2009) uygulamaları tartışmaların odağında yer almıştır. Zamanla, girişimsel faaliyetlerdeki yolsuzluğun boyutları, dünya genelinde ciddi bir yayılım göstermeye başlamıştır. Güney Amerika, Avrupa, Amerika ve Rus girişimcileri bu negatif mirasın ve kötü gidişatın en önemli kaynaklarıdır. Özellikle Rusya ve Sahra-altı Afrika'da bu durumun giderek bir norm haline geldiği belirtilmekte hatta The Economist Dergisi (1999), '*Rusya'da girişimciliğin suçluluk ile eş anlama geldiğini*' belirtmektedir (Fahadunsi ve Rosa, 2002). Her geçen gün dünya ekonomisinde büyüyen ve bazı yazarlar tarafından '*dysfunction entrepreneurship*' (Zahra vd., 2013) yani fonksiyonel olmayan girişimcilik olarak tanımlanan ve ahlâkî değer içermeyen bu girişimcilik, Sardar (1996) tarafından bir tür '*sosyal kanser*' olarak tanımlanmıştır. Bu ifade, söz konusu kirliliğin sadece şirketler ve sahipleri adına bir itibarsızlaştırma olarak görülemeyeceğini, bu tecrübenin türevleri aracılığıyla taklit edilebileceğinin, yeni üreme ve çoğalma kapasitesinin göz önünde bulundurulmasıyla birlikte yükselen bir '*criminal entrepreneurship*' tanımlamasıyla suça dayalı bir girişimcilik (Sanchez, 2009) oluşturulabileceği ve bunun 'suç ekonomisi' boyutuna sığırarak insanlığın geleceğini tehdit edebileceğine dikkat çekmek gerekmektedir.

Toplumsal değişim genellikle algılanamaz olduğu için, çok değerli dersler göz ardı edilir. Bu '*yakın körlük*' girişimcilik alanında da ortaya çıkmış ve tüm dünyada ahlâkî iş tanımlamasına dönüş yaptırarak, ahlâkî dışarıda bırakan bir çalışma anlayışıyla ekonomik hayatın devam edemeyeceğini göstermiştir. Bu noktadan yaklaşıldığında girişimciliğin ne pahasına olursa olsun para kazanmak olmadığı ve girişimciliğin ekonomik olduğu kadar ahlâkî bir yönünün de olması gerekliliği anlaşılmaktadır. Elbette piyasa koşulları, artan rekabet baskısı ve mevcut firma dinamiklerinin yanına ahlâkî yaklaşımı almak kolay değildir. Ancak önemli olan ekonomik hayatın ahlâkî dışarıda bırakan bir faaliyet alanı olmayacağını net bir biçimde anlamaktır.

3.2 Girişimcilik ve İş Ahlâkî Yaklaşımlarının Ekonomik Hayata Yansımaları

Küreselleşme süreciyle yoğun olarak yaşanan ahlâkî olmayan davranış ve kurumların sayısındaki artış, girişimlerin varlıklarını devam ettirebilmelerini, kısa dönemli yaklaşımlar çerçevesinde yüksek kâr marjlı yaklaşımlardan, uzun dönemli stratejik yönelimler çerçevesinde yüksek '*sosyal sorumluluk*' ve '*iş ahlâkı*' içeren karar ve uygulamaların varlığına bağlamıştır. Bu nedenle günümüz girişimcileri, girişimcilik faaliyetlerinde ahlâkî kararlarının sayısını artırmak suretiyle stratejik bir avantaj yakalarken, ahlâkî kirlilik içeren faaliyet ve uygulamaların rekabet şansını azalttığının bilincindedir.

Son yıllara kadar girişimcilik yazınında ahlâkın göz ardı edildiği veya en azından bu yazında kendine sınırlı bir konu olarak yer edindiği araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir (Carr, 2003; Kearns vd., 2004). Böylece, son yıllarda girişimcilik ahlâkına karşı giderek artan bir ilginin varlığı, günlük işlerde girişimcilerin karşılaştıkları bir dizi ahlâkî ve iktisadî sorunun çözümünde yardımcı olabilecek yaklaşımların geliştirilmesine işaret olarak değerlendirilmektedir (Hannafey, 2003). Girişimcilik, ticari faaliyet olarak, neo-klasik iktisatçılardan beri kabul görmüş, girişimcilerin salt ekonomik çıkarlarını maksimize etme sorumlulukları olduğuna dair hâkim dünya görüşünün etkisinde faaliyetlerin yürütüldüğü bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Girişimciler kendi ekonomik amaçlarını gerçekleştirirken, nadir olarak ekonomik hayatta kendine yer bulan ahlâkî değer motiflerinin ekonomik hayatı bütünüyle negatif etkilediğine inanmıştır (Friedman, 1970; Sternberg, 1994). Cornwall ve Naughton'un (2003) iddiasına göre, bu ekonomik paradigmanın talihsiz sonucu, başarılı girişimciliğin tamamen maddi açıdan değerlendirilmiş olmasıdır. Neo-klasik yaklaşım, girişimcilik başarısının göstergesinin finansal olduğu fikrini kabul etmesinin yanında, maddi olmayan diğer unsurlara da uygulama ayağında yer verildiği iddiasıyla bu tür unsurların girişimciliğin içine gömülü olduğunu ifade etmiştir. Bu inanç, bir taraftan girişimcilikte uzun yıllar '*karakter/erdem*' üzerinden araştırmalar yapılmasını engellemiş, diğer taraftan da finansal açıdan büyümekte olan

girişimcilerin bu yöndeki eylem ve davranışlarına odaklanan çalışmalara ‘daha üstün’ etiketiyle bakılmasına neden olmuştur.

Girişimcilikle ilgili yapılmış bazı çalışmalar yukarıdaki araştırmalara kanıt olarak gösterilebilir (Cornwall ve Naughton 2003). Örneğin, büyüme konusundaki çalışmaların çoğunlukla ya gelir yada pazar payı odaklı olması (Brush ve Vanderwerf, 1992; Stocia ve Shindehutte, 1999) girişimcilik adına başarının; gelir artışına (Chandler, 1996), şirketin varlığını korumasına (Chrisman vd., 1998) ve toplam istihdam artışına bağlanması (Levine, 1997) gibi. Dahası, Longenecker ve arkadaşları (1986) tarafından yapılan diğer çalışmalarda ise, girişimcilerin bireysel düzeyde, ‘*başkalarından ziyade kendi kişisel ekonomik kazançlarını maksimize eden eylemleri*’ onayladıkları ve bu kazancın başkalarının aleyhine kazanılması durumunda bile aksi harekette bulunmadıkları belirtilmektedir. Ancak, tüm olumsuz örneklere rağmen, bütün girişimcilerin sadece para kazanmak için ticari çaba gösterdikleri ya da daha yüksek seviyeli amaçlar ile ilgilenmedikleri iddiası doğru olmayacağı gibi, bugün en başta kendi başarılarını ekonomik sonuçlar açısından olduğu kadar, ahlak değer süzgecinden yargılama eğiliminde bulunan girişimcilerin sayısının da azımsanamayacağı görülmektedir.

Günümüzde bu yönelimin bir sonucu olarak girişimcilik faaliyetinde bulunanların karşı karşıya kaldığı önemli sorunların aşılması ‘*ahlak olarak kabul edilebilir iř*’ tanımlaması yapılmak istenmekte ve iř hayatında değerler sisteminin daha yüksek bir seviyesini geliştirmek ve uygulamak için akademik camianın normatif bir ereve sağlamaya gayret gösterdiği gözlenmektedir. Bu değerlendirme paralelinde, normatif yaklaşımlar arasından özel olarak bir yaklaşımın diğer yaklaşımların önüne geçtiği ve daha fazla bir rağbet gördüğü anlaşılmaktadır (Wang, 2013). Bu yaklaşım, girişimcilik alanında merkeze alınması arzu edilen ve bu yönüyle çalışmanın karşılaştırılabilir olarak vurgu yapmak istediği ‘*erdem odaklı ahlak yaklaşım*’dır. Bu noktada, ilk olarak normatif yaklaşımların genel özelliklerine kısaca yer verilecek, sonrasında ise erdem ahlakının neden ‘*faýda*’ temelli, ‘*sonuç*’ ve ‘*kural*’ odaklı ahlak yaklaşımların önüne bir model olarak alındığı şirket önekleri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

3.3 Girişimcilik, Ahlak Yaklaşımlar ve Normatif Ahlak Yaklaşımları

Ahlak alan yazınına tarihsel olarak bakıldığında ahlak anlayışının Batılı tarzda genel olarak iki görüş tarafından yönlendirilip belirlendiği söylenebilir. Bunlardan ilki, normatif ahlak diğeri ise, normatif olmayan ahlaktır. *Normatif Ahlak Yaklaşımları*, düşünce tarihinde Sokrates ile birlikte Sofistler tarafından farklı toplumların gelenek ve değer sistemleriyle ilgili gözlemlerine dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar açısından ahlak, kural koyucu olmuştur ve olmalıdır. Başka bir ifadeyle, ahlak için tasnif ve açıklama önemli olmakla birlikte, yeterli değildir. Zira ahlak dediğimizde anlaşılan daha ziyade insanlar için, neyin doğru ve neyin yanlış, neyin iyi ve neyin kötü olduğuyla birlikte, belirli durumlarda ne yapıp ne yapmamaları ve hayatlarını nasıl sürdürmeleri gerektiğiyle ilgili bilgi vermek ve normlar koyup düzenleyici ilkeler geliştirmektir (Cevizci, 2008). Böylece, *normatif ahlak yaklaşımları*, en genel kategorizasyon içinde, ortaya koyduğu normlar çerçevesinde ahlak davranışı tanımlamaya çalışır. *Normatif Olmayan Ahlak*, K. Baier, R. M. Hare, K. Nielsen vb. yazarların çizgisinde, William K. Frankena’nın görüşlerini merkez alan bir yaklaşımdır. Temel olarak, normatif ahlak yaklaşımlarına bir tepki olarak ortaya çıkan ve ‘zmlemeci ahlak’ olarak bilinen bu yaklaşımlar için ahlak önermeler bilgisel değildir, bu nedenle doğrulanıp yanlışlanamaz, onlar sadece ‘duygu anlatımları’ ve ‘emirler’ olarak çözümlenip değerlendirilebilir (Tepe, 1992). Bu nedenle bu yaklaşımlar, normatif yargı gerektiren ya da ihtiva eden bir düşünce biçimi olmayıp, ahlak sistemlerinin mantığının ve dilinin sistemli incelenmesini içermektedir. Normatif ahlak e ayrılmaktadır: 1-Teleolojik ahlak/Sonusalcılık, 2- Deontolojik ahlak/Kant’ın dev ahlakı, 3- Erdem ahlakı.

4 Teleolojik/Sonusalcı Ahlak ve Girişimcilik

Teleolojik ahlak, bir gayeye yönlendirmeyi esas almakta ve bu nedenle ahlak iyiliği davranışın sonucuna yerleştirmektedir. Bu yaklaşıma göre, insan davranışı tek başına ne doğru/iyi ne de yanlış/kötüdür. nemli olan konu, belli bir durumda davranışların sonucu olarak meydana gelen şeydir; dolayısıyla davranışları iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış yapan şey, ‘sonuç’lardır. Teleolojik perspektiften hareketle, hiçbir durum sonuçlarından bağımsız olarak ‘doğru’ ya da ‘yanlış’ şeklinde ahlak olarak değerlendirilemez. Bu açıdan, teleolojik yaklaşıma göre, ‘*eğer sonuçlar iyi ise ya da arzu edilir ise o zaman davranışlar doğru; sonuçlar kötü ya da arzu edilmez iseler o zaman davranışlar yanlıştır*’. Bu ifade de yer aldığı gibi, sonuç odaklı bir değerlendirmeyi benimseyen felsefeciler nedeniyle bu yaklaşıma genel olarak ‘*sonuçsalcılık*’ adı verilmiştir (Shaw, 1991).

4.1 Egoizm

Shaw (1991)’a göre egoizm, herhangi bir bireyin, başkalarına karşı ne yükümlülüğe mecbur olduğunu, ne de bir fedakarlığa katlanmak zorunda olmadığını ne sürerek davranışların ancak bireyin kendisi için en yüksek iyiye izin vermesi durumunda gösterilmesi gerektiği düşüncesini kabul etmiştir. Bu çerçevede egoistler, bir davranışın doğruluğunu ölçerken, kendileri için en iyi ve uzun vadeli kazançları esas alırlar. Eğer bir davranış uzun vadede birey için kötüye oranla ‘*en yüksek iyi*’yi ortaya çıkartıyorsa ya da muhtemelen ıkaracaksa, bireyler o davranışı ortaya koymalıdır (Bayrak Kök, 2013, newoku.com). Egoizm, bireyler için doğru ve kabul edilebilir davranışları bireyin ‘*kişisel ıkartı*’ üzerinden tanımlarken, her bireyin kendi kişisel çıkarlarını maksimize edecek şekilde karar alıp davranacaklarını kabul eder. Egoizm, bu yaklaşımı kişilerin bütün tercihleri için genelleştirirler. Böylece,

egoizm '*kişisel çıkar, zenginlik, güç, şöhrat* gibi olgularla kendi çıkarlarını maksimize edişini ahlâkî bir tercih olarak görmektedir. Egoizm yaklaşımı, ahlâkî egoizm ve hazzılık olarak iki bölümde incelenilmektedir.

Ahlâkî egoizm: Bu bakış açısına göre kabul edilebilir tek geçerli davranış standardı, kendini geliştirme olarak görülür. Böylece bu görüş, bir bireyin belirli bir durumda kendisi için uygun olan şartları belirlediğini, kendisi için yararlı ve yararsız olan şeyleri hesapladığını böylece kendi gelişimine en yüksek katkıda bulunacak davranışı gerçekleştirdiğini kabul etmektedir. Ahlâkî egoistler, bireylerin kendi uzun vadeli çıkarlarını takip göz önünde tutarken başkalarının çıkarlarının ne olduğuyla ilgilenmezler (Shaw, 1991). Ahlâkî egoizmin bazı özelliklerine ahlâkın Galileo'su olarak bilinen Thomas Hobbes (1588-1679) katkı yaptığı kabul edilir. Hobbes'un meşhur, '*homo hominislupus*'u (insan insanın kurdudur), insan doğasını bencillikle ve saldırganlıkla karakterize etmiştir. İnsan doğal durumunda bencildir ve varlığını koruma içgüdüsüyle hareket etmektedir. Dolayısıyla her insanın insanla savaşı söz konusudur (Hobbes, 1992).

Hazzılık/Hedonizm: Hedone, eski Yunancada haz ve zevk anlamına gelmektedir. Hedonizm ise, hazzılık demektir. Hedonizmin temelinde, '*hayatın en önemli değeri haz ve zevk almaktır ve ideal yaşama ancak bu şekilde ulaşılır*' fikri vardır. Ahlâkî eylemin amacını hazda bulan yaklaşım Aristippos (İ.Ö. 435-355)'da netleşir. Bu yaklaşıma göre iyi demek haz demektir; haz veren her şey iyi, acı veren her şey ise kötüdür. Aristippos'a göre her davranışın nedeni, mutlu olma isteğidir ve hayatın amacı hazzdır. Haz insanı insan eden duygudur (Moore, 2004). 'Doğru eylem'in ne olduğu haz temelinden tanımlanır. Bu açıdan, bir eylem, ancak haz getiren ve haz amaçlayan bir eylem ise 'doğru eylem' olur (Özlem, 2004).

4.2 Faydacılık

Mill'e göre, faydacı yaklaşım, ahlâk doktrinlerini şekillendirmede büyük bir rol oynamıştır. '*Fayda*' ya da '*en büyük mutluluk*' ilkesini ahlâkın temeli olarak gören yaklaşım, davranışları bize vermekte oldukları mutluluk oranında iyi, mutluluğun zıddı olan şeyleri getirdikleri oranda da kötü sayar. Mutluluktan haz ya da acının yokluğu, mutsuzluk kelimesiyle de acı ya da mutluluğun yokluğu anlaşılmaktadır (Kılıç, 1993). Faydacı ahlâk yaklaşımı, büyük ölçüde yeniçağ İngiliz felsefesinden çıkmış kabul edilmekte ve 20. yüzyılda Anglo-Sakson dünyasında ortaya çıkan pragmatizm gibi öğretilerin devamı olarak düşünülmektedir (Özlem, 2004).

Faydacılığın temel konularını ele alan ve bu teoriyi geliştiren filozoflar Jeremy Bentham (1748-1832) ve John Stuart Mill (1806-1873)'dir. Bentham'ın iyiyi hazza, iyiliği de haz veren şeye eşitleyen faydacılığı hazzı faydacılık; Mill'in iyyinin mutlulukla eşdeğer olduğunu öne süren faydacı görüşü mutlulukçu yararcılık olarak bilinir (Cevizci, 2008). Faydacı ahlâk, bir eylemin doğruluğunu tamamen sonuçların değerine bağlamakta ve sonuçlardan hangisinin ağır bastığına karar vermek için iyi ve kötü sonuçların hesaplanması yoluyla fayda-maliyet analizine göre ahlâkî seçimlerin yapılmasını gerekliliğini öne sürmektedir. Faydacı yaklaşımda bir pratiklik ve gerçeklik bulunmakla beraber, faydacı yaklaşım ahlâkî olmayan bir takım karar ve uygulamalara neden olmasıyla sert bir şekilde eleştirilmekte ve ekonomide faydacı ve denotolojik bakışların sınırlı kalışına dikkat çekilmektedir (Staveren, 2007).

Valesquez (1998) bu durum için yaşanmış şu örneği verir: 1960'larda **Ford**, piyasadaki rekabetten dolayı kısa sürede yeni bir araba üretir. Ancak fazla zaman geçmeden arabanın bir takım tehditler içerdiği anlaşılır. Arabada gaz deposu, dingilin arkasına yerleştirildiği için arkadan çarpma durumunda deponun delinip gazın arka koltuklara doğru yayılma ihtimâli yüksek görülür. Yapılan testler bu ihtimâli kuvvetle destekler. Gerçek bir kaza olması durumunda küçük bir kıvılcım trajik sonuçlara yol açabilir. Bu durumda şirket bir karara varmak durumunda kalır; ya bu hata düzeltilecek ya da görmezden gelinerek üretime devam edilecektir. Kâr-zarar analizi yapılır. Hatanın düzeltilmesi şirkete 137 milyon dolara mal olmaktadır. Ancak bu seçenek 180 kişinin ölümünü, 180 yanık vakasını ve 2100 arabanın yanmasını önleyecektir. Diğer taraftan şirket başka bir seçeneği daha değerlendirir. İlgili dönemde insana, yanıklara ve arabalara biçilen değerdir. Bu seçeneğe göre, insan hayatına biçilen değer resmi olarak 200.000 dolar sigorta şirketlerinin ciddi yanıklara biçtiği değer 67.000 dolar; araba için ise 700 dolar şeklindedir. Ortaya çıkan hesaplara göre, üretimin düzeltilmesi maliyeti 137 dolar iken; üretime devam seçeneğinin toplam maliyeti 49 milyon dolardır. Tabi bu maliyetler satılacak arabalara eklenerek karşılanacağı için tüketiciler arabaları daha pahalıya alacaklardır. *Faydacılık yaklaşımına göre doğru karar, daha fazla insana daha fazla kazanç ve en az zarar verecek karardır.* Bu durumda düzeltmeye gitmek yerine üretime devam etmek daha doğrudur. Ancak bu sonuç kazanç-maliyet hesaplamasının parasal yüzüdür ve sadece şirket açısından ele alınmış eksik bir hesaplamadır. Yakınlarını kaybedenlerin çektiği acılar, ölenlerin yarım kalan hayatlarında doğurduğu eksiklikler, ölmeyip de yananların çektiği ızdıraplar hiçbir sigorta şirketinin veya resmî kabullerin hesaplarına almadığı bedellerdir. Bu olayda Ford, üretime devam kararını alır ve satışa devam eder. 60 ölüm ve bunun iki misli de yanık vakası sonucunda araba nihayet piyasadan çekilir (Bayrak Kök, 2013, slideshare.net).

Faydacılık yaklaşımı, sahip olduğu bir takım kolaylıklar yanında bazı eksik ve zayıf yönleri nedeniyle de bir takım eleştirilere maruz kalmıştır (Arslan, 2001). Bu eleştirilerden birincisi, faydacılığın gerçekten işleyen bir teori olup olmadığının sorgulanmasıdır. Bu bakış açısına göre, bazı önemli durumlarda davranışın sonuçlarını tahmin edemeyebiliriz yani davranışın fayda ve değeri hesaplanamayabilir. Bu nedenle bireyden davranışta bulunmadan önce muhtemel sonuçlarını ölçmesini beklemek gerçekçi olmayabilir. Söz konusu teoriye yapılan diğer bir eleştiri, iyi sonuçlar verse bile bazı davranış veya eylemlerin özünde yanlış olabileceğidir (hırsızlık, rüşvet, vergi kaçırma

vb.). Diğer bir eleştiri ise, faydacılığın adil olmadığıyla ilgilidir. Çünkü faydacılık toplam fayda ile ilgilenmekte ancak bu faydanın nasıl dağıtılacağıyla ilgilenmemektedir. Dolayısıyla potansiyel sorumluluk ve maliyet eşit olmayan bir şekilde yani adaletsizce dağıtılabilir (Bayrak Kök, 2013). Örneğin, aşırı kâr marjları karşısında çalışan ücretlerindeki düşüklük gibi.

5 Deontolojik Teori ve Girişimcilik

Deontoloji terimi yapılması gereken, görevler, kurallar ve emirler anlamındaki ‘*deontos*’ sözcüğünden türetilmiştir. Deontolojik ahlâk, insanların ne yapması, nasıl davranması gerektiğini belirten ve neyin yanlış neyin doğru olduğuna kişileri yönlendiren evrensel normlarla ilgilidir (Staveren, 2007). Bu yaklaşıma göre; sonuçlarına bakılmaksızın bazı ahlâkî ilkeler bağlayıcıdır. Bu nedenle bir eylemin sonuçları iyi olsa bile, bazı eylemler yanlış olarak değerlendirilebilir. Örneğin, bir deontolojist, yalan söylemenin, hırsızlık yapmanın, daima yanlış olduğunu düşünür. Bu davranışlar sonucunda ortaya çıkacak fayda, ne olursa olsun fark etmez. Çünkü böyle bir davranış sonuçta bir birey olarak kişinin haklarını ihlâl etmektedir. Fakat faydacılara göre, eğer bir kişinin ölümü en yüksek faydayı sağlıyorsa, o davranış kabul edilebilir bir davranış olarak görülebilir. Böylece deontolojik kuramcılar, doğruluğun belirleyiciliğinde doğru olan şeyleri yapmaya yoğunlaşırlar (örneğin, dürüstlük gibi ahlâkî ilkelere bağlı olarak) faydacılar toplum refahını en üst düzeye/maksimum faydaya çıkaracak şeyleri yapmaya yoğunlaşırlar (Ferrell ve Fraderich, 1994; Trevino ve Nelson, 1995).

Genel hatlarıyla, deontolojik yaklaşım, bizâtihi davranışın kendisini esas alır. En azından bazı davranışlar sonucuna bakılmaksızın ahlâken bir yükümlülüktür. Ödev, ilke, irade, yükümlülük, yasa ve kurallar deontolojik yaklaşımın anahtar kavramlarıdır. Deontolojik ahlâk teorileri, Kant ahlâkı, haklar teorisi ve adalet teorisi olarak değerlendirilmektedir. Bu başlık altında bildiri açısından sadece Kant’ın ahlâk anlayışına yer verilecektir.

5.1 Kant’ın Ödev Ahlâkı

Ödev Ahlâkı’nın batı felsefesindeki en büyük temsilcisi Kant’tır (1724-1804). Aydınlanma filozofu olan Kant’ın ahlâk anlayışı öylesine yenilikler getirmiştir ki, Kant için, ‘*ahlâkın Newton’u*’ yakıştırmaları bile yapılmıştır (Nişancı, 2010). Kant’ın ödev ahlâkı, bir ahlâkî değer teorisinden ziyade, bir ahlâkî yükümlülük teorisidir. Çünkü ahlâkî değer teorilerinde, iyi ve kötü kavramları temel değerler olup, doğru ve yanlış kavramları onlardan türetilirken ödev ya da yükümlülüklerden pek söz edilmez. Oysa Kant’ın ahlâkında ödev kavramı en temel kavramdır ve ahlâken doğru ya da yanlış ondan çıkarılır. Kant’a göre eylem sadece ödev ya da yükümlülük duygusuyla yapıldığı zaman, onun gerçek bir ahlâkî değeri olabilir. Böylece Kant, ahlâkı, ödev, yükümlülük ya da doğruluk benzeri kavramlarla ahlâkî eylemlerin sonuçlarına bakarak tanımlamaz. Kant’ın ödev ahlâkı, tam tersine, ödev ya da ahlâkî yükümlülüğün sonuçla değil, fakat eylemlerin kendi özellikleri ya da nitelikleriyle ilgili olduğunu öne sürer (Cevizci, 2008).

Böylece Kant’ın ahlâk anlayışı, ‘*imperativ*’/kategorik karaktere sahiptir. Dolayısıyla bu yaklaşıma göre, ahlâklılık, ahlâka boyun eğmekten ibarettir ve şartlı bir emir olmaktan ziyade, kesin bir emirdir. Örneğin, ahlâkî kanun, ‘*sen yalan söylemeyeceksin*’ der; ‘*senin sözüne itimad edilmesini arzu edersen yalan söylemekten sakın*’ demez. Kanun yalnız emreder ve bizim bildiğimiz şey budur. Dolayısıyla, ‘*iyi niyet*’e dayalı olarak kanuna boyun eğmekten başka hiçbir ‘*iyi*’ yoktur. Bu nedenle Kant için ‘*iyi niyet*’ tek ve gerçek ahlâk değeridir ve bu nedenle onun en yüce ve göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir şey olması gerekir. İnsan ve akıl sahibi her mahlûk için, bu durumun kendisi bir amaçtır ve salt anlamda bir değere sahiptir. Böylece Kant, akıl yürütüp hüküm verme sonucunda şu ilkeye ulaşılacağını belirtir: ‘*İnsanlara o şekilde hareket et ki, hem kendin için, hem de diğerleri için, daima bir amaç olsun ve sen bu amaç uğruna davranmış olasın; ama hiçbir zaman insanı bir araç gibi kullanmış olmayasın*’ (Bertrand, 2001).

Yukarıdaki cümle her ne kadar kapalı bir ifade olarak değerlendirilse de Kant, bu yaklaşımıyla, bir taraftan ahlâkî kuralların kişilerin bireysel ilgi ve isteklerinden daha yüce ifadeler şeklinde evrensel kurallar olduğuna dikkat çekmiş, diğer taraftan da emirlerin ‘*imperativ*’ karaktere sahip olması dolayısıyla, insanların onları kendilerini mutlu eden bir sonuç için değil, doğru olduğu için yapılması istenen bir durum olduğunu belirtmiştir. Kant ahlâkı perspektifinden belli bir kurala uymak, yasal bir çekince değil, amaç edinilmiş ahlâkî bir görevdir. Bu nedenle, bireyle için temel ilk eve kurallar dizisi, bir ahlâk pusulası işlevi görmektedir. Temel ahlâkî ilkeler binlerce yıldır insanlar tarafından bilinmektedir. Bu ahlâk kurallarını öğrenmek ve onlara uygun yaşamak, bütün insanların görevidir (Aydin, 2001).

Kant yaklaşımıyla kategorik emir, ekonomik hayatta eylemlerin ahlâkî olup olmadığına bakan bir test gibi çalıştırılabilir. Bir eylem ancak eylemin temelindeki kategorik testi geçerse gerçekleştirilebilir. Eğer testi geçemezse eylem ahlâkî olarak yasaklanmıştır. Kant’ın yaklaşımına bu noktada şöyle bir örnek verilebilir (Bowie, 2002). Önceden yapılmış anlaşmaların tekrar müzakere edilmesiyle ortaya çıkan bu durum Jose Lopez yönetimindeki ünlü General Motors hilesi olarak bilinen düşündürücü bir örnektir. Jose Lopez, tedarikçisi ile firmasının daha önce yapmış olan anlaşmaları fiyatlama açısından yeniden müzakere ederek, tedarikçisinden fiyatı aşağı çekmesini sağlayacak şekilde bir pazarlık yaparak önemli bir avantaj yakalamış ve böylece şirketin kârına kâr katmıştır. Ancak böylesi bir uygulamada yöneltilen soru, acaba bu tür bir taktik Kant’ın kategorik emir testinden geçer miydi? şeklindedir. Bu soruya verilebilecek cevap, ‘hayır’dır. Eğer ekonomik hayatta girişimciler

arasında anlaşmaları bozmaya izin veren bir kural evrenselleşseydi, ekonomi pratiğinde kontrat ya da sözleşme diye bir şeye yer olamazdı. Ancak, Amerika ve Avrupa’da WorldCom, Enron, Parmalat ve Ahold gibi şirketlerin neden olduğu skandalların (Staveren, 2007) varlığı nedeniyle bir kısım araştırmacılar, uygun rekabet şartlarının sağlanmasına dayalı politikalara yönelik ahlâkın sağlayacağı katkıyı tartışırken, bir kısım yazarlar ise deontolojik yaklaşımın somut ve karmaşık hayat olaylarına uygulanması durumundaki performansının yapılan eleştiri ve taşıdığı sınırlılıkları nedeniyle cüzî kalabileceği fikrini ortaya atmaktadır. İlgili değerlendirmeler nedeniyle araştırmacılar bakış açılarını ekonomide farklı bir yaklaşım olarak görülen erdem ahlâkına çevirmişlerdir (Blackburn ve McGhee, 1997). Bunlar arasında özellikle Anscombe (1997), ‘bütün yaşam olayları hak ve görevlerden oluşan kurallar setiyle düzenlenemeyecek kadar karmaşık yapıdadır, bu nedenle, bütün ahlâkî problemler kurallar aracılığıyla çözümlenemez’ demektedir.

6 Erdem Ahlâkı ve Girişimcilik

Erdem kavramı, ahlâkî yaklaşımların en temel kavramıdır. Erdem, Antik Yunan’da ahlâkî bir kullanıma kavuşmadan önce ‘*bir varlığın yerine getirmesi gereken işlevi en iyi biçimde yerine getirmesi*’ olarak anlaşılmıştır (MacIntyre, 2001b). Eski Türkçe Sözlükte erdem terimi, ‘*artam*’ şeklinde ifade edilmiştir. ‘Artam’ın ‘artmak’ fiilinden geldiği hatırlandığında ‘artam’ veya ‘erdem’in insanda fazladan bulunması gereken bir kapasite olarak anlaşıp, her tür üstünlük ve fazilet için kullanıldığı görülmektedir (Bayrak Kök, 2013). ‘Er’ ile ‘erdem’ arasındaki etimolojik ilgi, ‘er’ adına sahip olmak isteyen herkes için ‘erdem’ sahibi olmayı önemli ve gerekli görür. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*’in çok yerinde ‘erdem’siz insanlar hayvana benzetilir (Yılmaz, 2014). Erdem, iyi huyluluk, iyi kalplilik, iyi niyetlilik, iyi sözlülük, iyi davranışlılık kısaca, iyi ahlâklılıktır. Bu nedenle, erdemlilik çoğu kere ahlâklılık ve karakter sahibi biri olmakla eş anlamlı kullanılır.

Erdem ahlâkı denildiğinde ilk akla gelen filozof Aristo’dur. Aristo için insan ile ilgili sorulması gereken soru ‘*insanı özgür bir varlık kılan eylem tarzı veya işlev hangisidir?*’ şeklindedir. Buna verilen cevap erdemdir. Aristo için erdem ise ‘*insanın işlevlerini en iyi şekilde yerine getirme hali*’dir (Özlem, 2004). Kavrama yüklenilen anlamlardan anlaşılacağı gibi, erdem fikrine dayalı bir ahlâk anlayışı, evveliyatında hem Batı hem de Doğu bağlamında itibar gören bir ahlâkî sistem iken, zaman içerisinde insanlığın yitici bir değeri olarak görülmüştür. Erdem kavramının uzun süren dışlanmışlığından sonra, yerine ikame edilmek istenilen Kantçı ve faydacı ahlâk ile birey hayatında ‘rasyonel’ ilkelerin varlığı esas alınmak istenmişse de, her iki yaklaşım ile arzu edilen sonuçlara ulaşamadığı değişik alanlarda çalışan araştırmacılar tarafından belirtilmiştir (Anscombe, 1997; Blackburn ve McGhee, 1997).

20. yüzyılın sonunda felsefeciler insanlık adına, ‘*statusquo*’ odaklı ve ‘*onaylayıcı*’ bir ahlâkı benimsemek durumunda olmadığını, gerek Batı ve gerekse Doğu felsefe geleneğinde köklerine dönerek ‘*nasıl yaşamalı*’ sorusuna, insan davranışının ancak erdem tarafıyla cevap verebilmesinin farklılık yaratacağı ileri sürülmeye başlandı. Böylece erdem kavramı, Batı bağlamında eski değerinden belki daha fazla bir ilgiyle yeniden karşılık bularak yeni bir sahiplenme konusu oldu. Erdem kavramını, Batı bağlamında ahlâk alanında ortaya çıkan gerilimlere ve kafa karışıklıklarına son vermek üzere dayanak yapan felsefeci Alasdair MacIntyre bu konuda şöyle demektedir: Erdem kavramının etik soruşturma dışına itilmesi, Aydınlanma ile yaşıttır. Aydınlanma ile birlikte geçmiş dört yüzyıl içinde ‘*nasıl yaşamalı*’ sorusu erdemlere gönderme yapılmaksızın, sözde ussal sistemler ile cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu sistemlerden en yaygın ilgi gören ikisi, Kantçı ahlâk ve faydacı ahlâk, bu anlamda, çağdaş kafa karışıklığından en çok sorumlu olanlardır. Aydınlanma ile başlayan ‘*geleneğe kuşkuyla yaklaşan*’ ahlâk sistemleri, insanları ahlâkî parçası oldukları toplumsal-kültürel anlatılara başvurmaksızın ahlâkî bir yalıtılmışlık içinde anlamaya ve çözmeye yöneltmişlerdir. Ancak bu yaklaşımların hiçbirisi söz konusu sorunu ne anlamaya ne de çözmeye yardımcı olmuştur (MacIntyre; 2001a; 2001b).

MacIntyre, erdem karşısında faydacı ahlâk formülasyonu ile ulaşmak istenilen rasyonel ilkeyi benimseyen modern bireyi, Mill’in ‘*sonuçları bakımından, en fazla sayıda kişiye fayda getirecek şekilde davran*’ sözünü altın kural olarak yorumlanmasıyla hiçbir bireye ahlâkî bir yatkınlık kazandırılmayacağı görüşüyle güçlü bir şekilde eleştirmiştir. Yazara göre; modern toplumda sanki varmış gibi görünen ‘ben-arzular’, ‘ötekiler-beklentiler’ şeklinde yaratılan gerilim, Aydınlanma projesinin ahlâk alanındaki başarısızlığının sonucundaki bir yanılısamadır. Bu sözde gerilim gelenekte olmayan icat edilmiş bir gerilimdir. Giderek bireyselleşmiş ve bireycileşmiş hayatlarımızda seçimlerimiz ve ahlâkî yönelişlerimiz kendi başımıza çözmemiz gereken birer sorun olup çıkmıştır. Oysa parçası olduğumuz tarihsel-kültürel anlatılar, varlığımızı türlü biçimlerde rahatlatacak, yapıp-etmelerimizi akıcı bir doğallıkla yönlendirecek erdemleri barındırmaktadır (MacIntyre; 2001a; 2001b).

Erdem ahlâkını ele alan ilk filozof Aristo’dur. Aristo için erdem ‘*insanı özgür bir varlık kılan eylem tarzı veya işlev hangisidir?*’ sorusuna cevaptır. Aristo açısından erdem, ‘*insanın işlevlerini en iyi şekilde yerine getirme hali*’dir (Özlem, 2004). Böylece Aristo, erdemi, herhangi bir şeyi yerine getirirken en iyi şekilde yapmak, mutluluğu ise, bir şeyi en iyi şekilde yerine getirmenin verdiği duygu olarak tanımlar (Ess, 2012). Aristo’ya göre, gerçek mutluluğa ancak insanın kendi benliğini keşfetmesi, kendini tanıması ve potansiyelinin ortaya çıkması ile ulaşılabilir. Bunun dışında kalan mutluluklar, gerçek mutluluklar değil, ona göre anlık ‘ zevk’ ve ‘haz’lardır. Anlık memnuniyet ve haz duygusu hali, kişinin kendisini kısa süreli olarak iyi hissetmesini sağlar, ancak kişinin

gelişimine katkıda bulunmaz. Bu nedenle haz ve mutluluğu birbirine karıştırmamak gerekir. Haz, bedeninin sadece anlık memnuniyeti iken, mutluluk kişisel gelişimin peşinden gitmektir. Dolayısıyla mutluluk, iyi yaşamak ve iyi durumda olmaktan ötedir (Aristo, 2014).

Tüm erdeme dayalı ahlâk sistemleri ‘*iyi bir yaşam nedir?*’ ve ‘*iyi bir yaşama sahip olmak için nasıl bir yol izleyebilirim?*’ gibi eyleyen merkezli sorulara odaklanırlar. Bu sorularla onlar, herhangi bir zamanda ortaya çıkan belli konulara nasıl yöneleceği sorusu üzerine değil, uzun süreçte birinin hayatını nasıl yaşayacağı üzerine odaklıdır. Bu şekliyle bireyleri ‘*ben ne yapmalıyım*’ sorusu yerine, ‘*ben ne olmalıyım*’ sorusuna yönlendiren erdem ahlâkı, davranıştan ziyade karakter ve kişisel eğilim üzerine odaklıdır. Başka bir ifadeyle, erdem ahlâkı; *eylem merkezli değil, eyleyen merkezli; yapmaktan ziyade olmak ile ilgili, doğruluk, ödev, yükümlülük gibi deontik kavramlardan ziyade iyilik, üstünlük, mükemmellik, yiğitlik, cömertlik, sadakat gibi erdemler ile ilgilidir* (Hursthouse, 2001). Bu ahlâk anlayışında önemli olan iyi kişinin ahlâkî karakterinin geliştirilmesidir. Bu nedendir ki, etik kelimesi, Yunanca Ethos’dan adet, alışkanlık anlamlarından gelmektedir. Bu anlam çerçevesinde tekrar edildikçe, insanın iyi huyu, karakteri haline gelir. İyi çizim yapı yapı ressam, adil işler yapı yapı adil olunabilir. Yoksa karakter erdemlerinden hiçbirisi bizde Tanrı vergisi olarak bulunmaz. Aristo, bu nedenle, ‘*erdem bizim sahip olduğumuz en büyük zenginliktir*’ demektedir (Aristo, 2014).

Aristo’ya göre, nasıl bir kırlangıç ile bahar gelmez ise, bir erdemli davranış da bütün erdemleri taşımaz. Burada erdemli olmak için, alışkanlık, yani, ahlâk kanununa uygun işler yapmak için kazanılmış bir yetenek gereklidir. Alışkanlık özellikle bir çabayı biriktirme ve içsel insanı icad eden bir irade demektir. Bu nedenle Aristo ve Stoacılar, alışkanlığın erdemde çok büyük bir rolü olduğuna inanmış (Bertrand, 2001) ve erdem ahlâkını, erdemleri ya da kişinin ahlâkî karakteri olarak tanımlamışlardır. Bu yaklaşıma göre, ahlâklılığın temelinde iyi karakter özelliklerinin ve erdemlerinin geliştirilmesi bulunmaktadır. Örneğin, ihtiyacı olan birine yardım gerektiği apaçık bir gerçektir. Bu yardımı gerçekleştirirken sonuçsalıcı ya da faydacı biri ‘*iyiyi maksimize etmek için*’ bir deontolojist ‘*ahlâkî olan bir kural doğrultusunda davranılacağı için*’ bir erdem etikçisi ise ‘*hayırsever biri olarak, bir kişinin yardıma ihtiyacı olduğu için*’ harekete geçer (Hursthouse, 2001). Erdem ahlâkının diğer bir farkı, kişileri toplumsal bağlılık ve kollektif amaç duygusuna odaklamasıdır. Bu yönüyle girişimcinin ahlâkî bir aktör olarak bu anlayışı kurumuna uygulamasında kolaylık sağlar (Blackburn ve McGhee, 1997). Ayrıca, bu ahlâkî yaklaşımlar, ahlâkî örnekler ve rol modelleri üzerine dayandığından, iyi bir modellemenin örneklenmesi dolayısıyla ahlâkî bir yaşama öncülük edeceğinin altını çizmektedir. Bu konu özellikle ahlâkî bir girişimciliğin eğitim ve modelleme yoluyla sadece bireysel hayat için değil, toplumsal hayat için de önemli olduğuna konuyu götürmektedir (Blackburn ve McGhee, 1997).

Erdem ahlâkı, başarılı girişimciliği değerlendirmede yeni bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu güç, onun kurallara dayanmasından ziyade, ‘karakter’ üzerinde durma şeklinden kaynaklanmaktadır. Böylece diğer normatif yaklaşımlardan daha etkili olarak görülmektedir. Bu etkinlik ve motivasyon modern paradigma sorununa da çözüm olarak görülebilir. Günümüz toplumlarında görülen ve girişimcilik faaliyetlerine de atfedilen, sürekli değişim ve belirsizlik ortamlarının yarattığı gerilimlerden sıyrılmak ‘*iyi davranış*’ gerektirmektedir. Modern toplumlarda ‘*iyi davranış*’ dışarıdan dayatılan bir beklenti olduğu için ortak norm ve değerlerden çok, zamana göre değişen akışkan normlardan dayanak bulmaktadır. Oysa aşırı kâr etmek veya ahlâklı görünmek yerine, ahlâkî karakter üzerinden yaşayarak belirsizlik ve karmaşıklık problemlerine çözüm üretmek gerekmektedir.

Bu konuda piyasadan verilebilecek şirket örneği, 1901 yılında kurulmuş Monsanto’dur. Monsanto şirketi bugün 8,6 milyar dolar satışıyla dünyanın en büyük tohum şirketidir. Şirket biyoteknoloji ya da organizmaların genetik manipülasyonu konusunda uzmanlaşmıştır. Şirketin elde ettiği 8,6 milyar dolar cironun tamamı genetiği değiştirilmiş tohumlardan meydana gelmektedir. Şirket için çalışan bilim adamları yüksek ürün verimliliği olan ve zararlı böceklerle karşı dirençli ürünler geliştirmek için bitki tohumlarının içine yeni genler adapte etmektedir. Bugün dünyada genetiği değiştirilmiş tohumların yüzde 90’ı Monsanto tarafından satılmakta ya da Monsanto’nun ürettiği genleri kullanan firmalar tarafından satılmaktadır. Şirket faaliyetlerine karşı çıkanlar ise firmanın dünyanın ürün arzını ele geçirdiğini ve biyo çeşitliliği tahrip ettiğini söyleyerek ve biyoteknolojinin muhtemel olumsuz sağlık sorunları ve çevresel etkileriyle ilgilenmektedirler. Ancak bu eleştiriler, dünyanın en büyük firmalarından olan Monsanto üzerinde hiçbir etki yapmamaktadır. Monsanto şirketi bunun dışında Endonezya’da Çevre Bakanlığında üst düzey bir yetkiliye 2002’de verdiği 50.000 dolar rüşvet ile gündeme gelmiş ve şirket böylece çiftçi ve protestocuların karşı çıkmalarına rağmen genetiği değiştirilmiş pamuk tohumunu ülkeye sokabilmiştir. Bu olay daha sonra ortaya çıkmış ve Amerika Adalet ve Güvenlik Komisyonuna (SEC)’a 500.000 dolar ceza ödemiştir (Ferrell vd., 2011). Fakat şirketin bunun karşısında, 1964’te kurduğu Monsanto Fonu aracılığıyla 2006’da Afrika tahıl araştırmaları merkezine 15 milyon dolar hibe etmesi, Brezilyadaki çocuklar için ‘sağlıklı çocuklar sağlıklı gelecek’ programını yürütmesi ayrıca gençlik programlarını da destekleyerek 21. yüzyılın ilk on yılında öğrenimini akademik olarak tarımla ilgili alanlarda sürdürmek isteyen öğrencilere 1,5 milyon dolar bağışlamasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu durum piyasa baskısı gibi dışsal etkiler ile ortaya konulan ahlâkî performansın yerine, içsel gerçekleştirilecek ve erdemler olarak ortaya konulacak performansa ne denli ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

7 Sonuç

Küresel ekonomi ve büyüme baskısı, üretim ve pazar odaklı yaklaşımlar yöneliminde girişimcilik başarısının sadece ekonomik motifler çerçevesinde ve finansal göstergelerle değerlendirilmesine neden olmuştur. Ancak küresel ölçekte yaşanan ahlâkî kayıplar, girişimci faaliyet ve başarısının sadece ekonomik motif ve finansal göstergelerle değil, ahlâkî motif ve değerler açısından da bir değerlendirmeden geçmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, ekonomik faaliyette iş başlatıcı-iş bitirici bir rol üstlenen girişimcilik faaliyetini bu açıdan değerlendirmeye çalışmıştır.

Çalışmada girişimcilerin, ahlâkî bir zeminde hareket sağlamaları iddiasıyla kendilerine sunulmuş farklı yaklaşımlardan sonuçsalcılık, deontolojik yaklaşım ve erdem ahlâkî yaklaşımlarını faaliyetlerinde esas almalarının sadece iş alanında değil, bir bütün olarak yaşamda yaratacağı etki üzerinde durularak, yeniden bir diriliş dönemi yaşayan erdem ahlâkına odaklanılmıştır. Yapılan teorik değerlendirme çerçevesinde girişimcilerin ekonomik büyüme ve gelişme adına kendilerine yön verici yaklaşım olarak ele aldıkları sonuçsalcı ve deontolojik yaklaşımların toplumların gelişimi ve iyiliği adına beklenen etkiyi arzu edilen düzeyde sağlayamayacağının altı çizilerek, daha büyük bir etki potansiyeline sahip olan bir yaklaşım olarak ‘erdem ahlâkî’na yer verilmiştir. Bu bakış doğrultusunda denilebilir ki, tüm toplumlar ve insanlık adına gerçek mutluluk ve başarı *‘iyi yaşam’*, *‘haz’*, ya da belirli durumlarda geçerli *‘ödev’* ve *‘yükümlülük’* odaklı değil, doğru ve iyiyi *‘yapmayı tercih etme’*, *‘yapmaya karar verme’* biçiminde ifade edilebilecek karakter/erdem ile ilgilidir.

Kaynakça

- Akarsu, 2002. "Değişen Dünyada Bilim ve Değerler", *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vadi Yayınları, s. 15.
- Akyol, 2002. "Bilgiyi Satmak", *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vadi Yayınları, s. 166.
- Anderson and Cavanagh, 2000. Top 200: The Rise of Corporate Global Power, Institute for Policy Studies, <http://www.rrojasdatabank.info/top200.pdf>, Erişim Tarihi: 23.05.2016.
- Aristoteles, 2014. **Nikomakhos'a Etik**, Çev. S. Babür, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Arslan, 2001. **İş ve Meslek Ahlâkı**, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, 2001. **Yönetmel Mesleki ve Örgütsel Etik**, Pegem Yayınları, Ankara.
- Bayrak Kök, 2001. **İş Ahlâkı ve Sosyal Sorumluluk**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Bayrak Kök, 2013. "İş Ahlâkı ve Etik Yaklaşımlar", *İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Etik*, (e-kitap) (8/16002). <http://www.nevoku.com/isletmelerde-sosyal-sorumluluk-ve-etik--e-kitap--isletmelerde-sosyal-sorumluluk-ve-etik/viewdeck/c148a3d8-160e-45ad-a57a-90a1a34ec2bf> <http://de.slideshare.net/haticeisl201-u-iletmelerde-sorumluluk>, Erişim Tarihi: 06.06. 2016.
- Beauchamp, 1991. **Philosophical Ethics: An Introduction to Moral Philosophy**, McGraw-Hill, Inc., NY.
- Bertrand, 2001. **Ahlâk Felsefesi**, Çev. Salih Tekin, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Blackburn and McGhee, 1997. **Enterprise and Innovation**, Print Sprint, Auckland, NZ
- Bowie, 2002. "Business Ethics and Normative Theories", in *A Companion to Business Ethics*, (Ed.) Robert, Frederick Blackwell Publishing, London.
- Brush, Candida and Vanderwerf. 1992. "A Comparison of Methods and Sources for Obtaining Estimates of New Venture Performance". *Journal of Business Venturing*, 7, p. 157-170.
- Buchholz and Rosenthal, 1998. **Business Ethics: The Pragmatic Path Beyond Principles to Process**, Prentice Hall Inc.
- Carr, 2003. "Revisiting the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: Understanding the Relationship Between Ethics and Enterprise", *Journal of Business Ethics*, 47, p. 7-16.
- Caydi, 2011. "Dünya Ekonomisini/Siyasetini Yönlendiren Ağ ve Sistemin Merkez Firmaları", *Entelektüel Forum*, <http://entelektuel.s4.bizhat.com/entellktuel-post-5742.html>. Erişim Tarihi: 22.05.2016.
- Cevizci, 2008. **Etik Giriş**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Chandler, 1996. "Business Similarity as a Moderator of the Relationship Between Pre-Ownership Experience and Venture Performance", *Entrepreneurship Theory&Practice*, 23, p. 5-29.
- Chrisman, Bauerschmidt and Hofer, 1998. "Determination of New Venture Performance: An Extended Model", *Entrepreneurship Theory&Practice*, 23, p. 5-29.
- Cornwall and Naughton, 2003. "Who is the Good Entrepreneur? An Exploration within the Catholic Social Tradition", *Journal of Business Ethics*, 44, p. 61-75.
- Delius, 2007. *"Etik"*, Diemer ve diğ. (Ed.) Çev. Doğan, **Günümüzde Felsefe Disiplinleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

- Erdemli, 2002. “Yaşama Sorunu Bakımından Bilgi-Değer Bağlamı”, *Bilgi ve Değer Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Vadi Yayınları, s. 233.
- Ess, 2012. **Introducing Digital Medya Ethics**, Polity Press, Cambridge.
- Fahadunsi ve Rosa, 2002. "Entrepreneurship and Illegality: Insight from the Nigerian Cross-Border Trade". *Journal of Business Venturing*, **17**, p. 399.
- Ferrell and Fraedrich, 1994. **Business Ethics**, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Friedman, 1970. "The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits", *The New York Times Magazine*, **13**, p. 173.
- Giacalone and Promislo, 2013. **Handbook of Unethical Work Behavior: Implications for Individual Well-Being**, Routledge, NewYork.
- Güçlü, Uzun, Uzun ve Yolsal, 2002. **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Hannafey, 2003, "Entrepreneurship and Ethics: A Literature Review", *Journal of Business Ethics*, **46**, p. 99.
- Hobbes, 1992, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hursthouse, 2001. **On Virtue Ethics**, Oxford Universty Press, Oxford.
- Hursthouse, 2013. “Normative Virtue Ethics”, in **Ethical Theory: An Anthology**, (Ed. R. Shafer-Landau), Second Edition, John WileyandSons, Inc., UK.
- Kagan, 1992. “The Structure of Normative Ethics”, *Philosophical Perspectives Ethics*, **6**, p. 223-242.
- Kılıç, 1993. **Ahlâkı Temellendirme Problemi**, *Felsefe Kongresi Bildiriler Kitabı*.
- Kuçuradi, 2004, “Felsefe ve Etik”, *Yunus Aran Birlikteliği Konferans Notları*, http://www.aysuerden.org/yunusaran/pdf/etik_ionna.pdf, Erişim Tarihi: 04.05.2016.
- Levine, 1997. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda, *Journal of Economic Literature*, **35**, p. 688.
- Lloyd, 2006. “What About Ethical Egoism”, *World Peace Herald Contributor*, <http://www.tparents.org/library/unification/Talks/Eby/Eby-060607.htm>, Erişim Tarihi: 24.05.2016.
- MacIntyre, 2001a. **Etigin Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. H. Hünler ve S. Z. Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- MacIntyre, 2001b. **Erdem Peşinde**, Çev. M. Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- McDonald, 2009. **Firm’s Image Restoration Strategies: Cases Ethical Apologia in Corporate Crisis**, *Honor Thesis*, Columbus State Universty.
- McNulty and Hoffman, 2014. “Is Business Bluffing Ethical? The History of Business Ethics”, <http://corporatecomplianceinsight.com/a-look-back-in-history-learning-the-lesson-of-business-ethics>, Erişim Tarihi: 20.05.2016.
- Moore, 2004. “Hedonism”, *Substantive Revision*, **17**, <http://plato.stanford.edu/entries/hedonism/>, Erişim Tarihi: 23.05.2016..
- Özlem, 2004. **Etik: Ahlâk Felsefesi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Sanchez, 2016. **Criminal Capital: Violence, Corruptionand Class in Industrial India**, Routledge.
- Shaw, 1991. **Business Ethics**, Wadsworth Publishing Company, California.
- Staveren, 2007. “Beyond Utilitarian is Mand Deontology: Ethics in *Economics, Review of Political Economy*, **19**, p. 23.
- Tepe, 1992. Etik ve Metaetik, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Trevino and Nelson, 2010. **Managing Business Ethics: Straight Talk about How to do It Right**, John Wiley and Sons, Inc. New York.
- Wang, 2013. “From Virtue Ethics to Virtuous Corporation-putting Virtues into Business Practice”, *Journal of Media and Communication*, **5**, p. 133.
- Velasquez, 1998. **Business Ethics: Concepts and Cases**, 4th Ed., Prentice-Hall, New Jersey.
- Vitali, Glattfelder and Battiston, 2011. ‘The Network of Global Corporate Kontrol’, <http://arxiv.org/pdf/1107.5728>. Erişim Tarihi: 22.05.2016.
- Yılmaz, 2014. “Türk Devlet Felsefesinde “Kut”, “Erdem” ve “Töre” Kavramları ile Bunların Aralarındaki İlişki, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Ekim, **26**, s. 333.
- Zahra, Pati and Zhao, 2013. **How Does Counter Productive Enterepreneurship Undermine Social Wealth Creation?**, in *Entrepreneurial Business and Society*, (Ed.) Welter and et all., Edward Pub., USA.